

اَلْاَكْبَرِي

Azərbaycan Milli Mətbuatı - 150

Zəmanəsinin nüfuzlu mətbuat orqanlarından olan “Həqiqəti-əfkar” qəzeti 1911-ci il 29 oktyabr tarixində şair, publisist, pedaqoq, şorqşunas Mirzə Cəlal Yusifzadənin müdirliyi və sahibi imtiyazlığı ilə Bakının Nikolayevski (indiki İstiqlaliyyət) küçəsində, H.Z.Tağıyevin Qız məktəbinin alt qatında, Orucov qardaşlarının (indiki AMEA “Elm” nəşriyyatının) mətbəəsində nəşrə başlamışdır. “Siyasi, ədəbi, fənni, ictimai, iqtisadi türkçə müsəlman qəzetəsi” iriformatlı, dördsəhifəli, həftədə bir dəfə işıq üzü görün mətbuat orqanı idi. Birinci sayın ilk səhifəsinin əsas bildirişində müdir və sahibi-imtiyaz oxucularına üz tutaraq yazırdı: “Oktyabr ayının 29-dan etibarən həftədə bir dəfə şənbə və müsəlman bayramlarının sabahı günləri “Həqiqəti-əfkar” qəzetəsi nəşr olunacaqdır. Elm və ədəbdən bəhs edən məqalələr üçün qəzetəmizin səhifələri açıqdır”.

Mirzə Cəlal Yusifzadə qəzetin məram və məqsədini ilk nömrənin baş yazısında belə bəyan etmişdir: “H.Ə” (Həqiqəti-əfkar) intişarından əsl məqsədimiz Qafqaz türk həmvətənlərimizə məlumat verməkdir. Siyasi, iqtisadi, ictimai, əxlaqi, ədəbi... hər qism məqalələrə vərəqlərimizdə yer vardır. Şəxsi qərəzdən xali, ədəb dairəsindən xaric olmaqdən ari hər günə məqalələr və əxbar dərc olunacaqdır.

Möhtərəm ədib, mühərrir və alimlərdən rica olunur ki, bizim bu müxtəsər vərəqəparəməizin islahına məxsus bözli-təat buyursunlar. Bir mətləbdə səhvlərimiz və xətamız olursa göstərmək ilə bizi xoşhal cəyləsinlər”.

Bu bir neçə cümlə qəzetin və onun redaktorunun demokratik dəyərlərə sadıqlığını, cəmiyyətin maariflənməsi yolunda çətinliklərə dözümlüliyünü, həqiqətin, doğrunun söylənilməsində inadçılığını təcəssüm etdirən, dil və dinin fərqliliyinin birnənalı vurğulandığı açıq və cəsarətli məramnamədir. Burada xalqına xidmət etmək istəyən jurnalistin, mühərririn yüksək “əfkəri”-i və əxlaqi dəyərləri ön plana çəkilir, şəxsi qərəzlər üçün vərəqəparələrdə yer tapılmayacağı bildirilir. “Həqiqəti-əfkar”-ın birinci səhifəsində “C” imzası ilə yer alan bu yazı qəzetin tutacağı haqq, həqiqət yolunu dəqiq nişan vermişdir.

Qəzetin ilk sayının birinci səhifəsində redaktorun “Cəlal” imzası ilə yazdığı digər məqalə “Məlumat görəkdi” adlanır. Fikrimizə, Mirzə Cəlal bu yazısı ilə qəzetin hansı zərurdədən yarandığını oxucuların diqqətinə çatdırmaqla əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdır. Məqələdə yazılır: “Bizə, əlbəttə, məlumat görəkdi! Min illərlə qəflət və ətalətə giriftar olmuş bir millət eys və işrətlə məşğul olub, özünün, ətrafının və həm millətinin dərindən xəbərsiz qalan bir tayıfəyə, əlbəttə, məlumat görəkdi.

Cəhlədən bəddər dünyada bir dörd olmadığı ümum-əlm sahiblərinin müslimi olan bir mətləbidir. Lakin zənnimizcə, bu mətləbi bir qədər daha diqqətlə müləhizə eyləsək, cəmi dərdlərin əsası cəhl olduğunu aşikarə görərik. Yəni dərdlər cümləsindən birisi və ümdəsi cəhlidir... Hər bir dərдин xüsusi dərmanı varsa da, ümumi dərdlərin ümdə dərmanı həman elmdir.

Müxtəsər edək: ...İbtidai elmlərin təhsil yolu birincisi məktəblər olduğu kimi, ikincisi də mətbuat, ruznamələr və məcmuələrdir” (Cəlal. Məlumat görəkdi. Bakı, “Həqiqəti-əfkar” qəz., 1911, 29 oktyabr, № 1, s.1).

Mirzə Cəlal cəmiyyətin cəhalətədən xilasının ümdə yolunu məktəbdə və mətbuatda axtarmaqda haqlı idi. Bununla da o, xalqın elmlərə yiyələnməsində, dünyagörüşünün inkişafında mətbuatın rolunu yüksək qiymətləndirmişdir.

“Həqiqəti-əfkar” qəzetinin müdiri və sahibi-imtiyazı Mirzə Cəlal Yusifzadənin babası, soyadının qaynaqlandığı Mirzə Ağə Yusif Qarabağda - İbrahim xanın sarayında müdrik şəxsiyyət, alim və şair kimi rəğbət qazanmışdır. Atası Axund Hacı Mirzə Ələkbər Ağə Yusif oğlu Şuşada milli ruhlu maarifpərvor, yüksək təhsilə malik, ərəb, fars və türk dillərini mükəmməl bilən xeyrixah ziyalı və nüfuzlu şəxsiyyət kimi tanınırdı. Qarabağın əsil-nəcabətli soylarından olan Mirzə Cəlal haqqında ilk dəfə yığcam və səhli məlumata Azərbaycan ədəbiyyatında və mədəniyyətində şair, təzkiroçi və musiqişünas-alim kimi yer alan Mir Mövsüm Nəvvabın 1892-ci ildə (hicri 1310) hazırladığı “Təzkireyi Nəvvab”

kitabında rast gəlirik. Onun doğum tarixi, məşğuliyyəti və xarakteri haqqında M.M.Nəvvab yazırdı: “Cənab Axund Mirzə Cəlal Axund Hacı Mirzə Ələkbər oğlu Qarabağ vilayətinin əhalisindəndir. 1277-ci ildə anadan olmuş, hal-hazırda 33 yaşı var. Xoşqəmət, xoşxasiyyət və xoş-təbiət bir cavandır. Özünəməxsus gözəl xasiyyəti var. Qarabağ üləmələrindəndir. Kermənda cənab Hacı Məhəmməd Xan bin Hacı Kərim Xan bin Zəhir əd-dövlət İbrahim Xan Qacarın hüzurunda on il

elmləri təhsil etmişdir. Bəzən türkçə və farsca şeirlər yazır. Şeirləri pərakəndədir, divanı yoxdur. Aşağıda yazılmış şeirlər o cənabın təbindəndir. 1310-cu ilin rəbbi-ül-əvvəl ayında öz dəst-xəti ilə yazmışdır” (M.M.Nəvvab. “Təzkireyi Nəvvab”, Azərbaycan nəş., 1998, s.367).

Bu yığcam məlumatda Mir Mövsüm Nəvvab bir neçə məqama aydınlıq gətirib. Bəzi müəlliflər (F.Rəhmanzadə, F.Şuşinski, N.Qəhrəmanlı, tacik tarixçisi Numoncan Qafarov, tacik jurnalisti Əlfiyyə Bəşirova və b.) Mirzə Cəlal Yusifzadənin doğum tarixinin 1861 və ya 1862-ci il olduğunu qeyd etsələr də, M.M.Nəvvab təzkirosində birnənalı olaraq hicri 1277-ci il göstərib və bu tarix miladi təqvimə ilə 1859-cu ilə bərabərdir. Başqa sözlə, Mirzə Cəlalın 1892-ci ildə 33 yaşı olduğu təzkirodə qeyd edilmişdir. Bu qaynaq bizə məlum olan mənbələrdən birincisi və ən mötəbəridir.

İbtidai təhsilini Şuşada atası Axund Hacı Mirzə Ələkbərdən alan və onun sayəsində də ərəb və fars dillərini mükəmməl mənimsəyən Mirzə Cəlal Kerməndan qayıtdıqdan sonra, 1880-ci ildə İrəvan Tiflisdə açdığı məktəbdə ərəb, fars və türk dillərini tədris etməyə, pedaqoji fəaliyyətlə, məktəbdarlıq işləri ilə məşğul olmağa başlamışdır. O, dini elmlərə dərindən yiyələnsə də, daha çox dünyəvi elmləri təbliğ edirdi. Anadilli dərsləklərin olmadığı bir dövəmdə bu boşluğu doldurmaq üçün soy göstərirdi. Qori Müəllimlər Seminariyasının müfəttişi, görkəmli pedaqoq, maarifçi Aleksey Osipoviç Çernyayevskinin Tiflisdə, 1881-ci ildə Ünsizadə qardaşlarının mətbəəsində

nəşr etdirdiyi “Vətən dili” istisna olunmaqla Mirzə Cəlal Yusifzadənin iki il sonra (Qafqaz Cənışilinyinin Sənzura idarəsi “Hesab”-ın nəşrinə 14 yanvar 1884-cü ildə icazə vermişdir-A.R) eyni ünvənda çap etdirdiyi “Hesab” (Axund Cəlal. “Hesab”, Tiflis, “Kəşkül” idarəxanası, 1884, I hissə, 28 s.) adlı kitabı ilk milli dərsliyimiz sayıla bilər. Kitabın üz qabığında yazılmışdır: “Hesab. Əsəri Axund Cəlal. Qismə-əvvəl. Bu risalə qəvaidd-ərbəəi-hesabiyyəyə (hesabın dörd qaydasına – A.R.) şamil olub mübtəda (ibtidai) müsəlman şagirdlərinə məxsusdur. “Kəşkül” idarəxanası təb və nəşr etmişdir. Tiflis, Mətbəəyi-Karamarenko, 1301”.

M.C.Yusifzadənin digər “Nəhy əz münkər” (Tiflis, “Qeyrət”, 1905), “Rəşəhəti-Nəbəviyyə” (Bakı, Orucov qardaşları, 1910), “Fərhad və Şirin” (Bakı, Orucov qardaşları, 1911) və “Atababa nəsihətləri” (Bakı, “Cəlalı”, 1912) kitabları dövrün elmi-mədəni problemlərinə, təhsil, təlim, tərbiyə məsələlərinə, cəmiyyətin əxlaqi-etik və estetik dəyərlərinə həsr olunmuşdur. Bu kitablardan uzun onilliklər dərslək və dərs vəsaiti kimi sistemli istifadə edilmiş, gənclərin mədəni cəhətdən sağlam böyüməsində, milli şüurun oyanışında müstəsna rol oynamışdır.

Mirzə Cəlalın ədəbi-ictimai fəaliyyətinin və yaradıcılığının mühüm bir istiqaməti onun jurnalistlik fəaliyyəti, mətbuat sahəsindəki müstəsna xidmətləridir. Onun “Həyat”, “İrşad”, “Təzə həyat”, “İttifaq”, “Hilal”, “Asari-həqiqət”, “Sədayi-həqiq”, “Kavkaz” və b. qəzetlərdə “Mirzə Cəlal Yusifzadə”, “Mirzə Cəlal”, “Axund Cəlal”, “Cəlal Yusifi”, “Cəlal Qarabaği”, “Cəlal”, “M.Cəlal”, “M.C.”, “C.Y.”, “C.”, “M.Kavkazi” və digər imzalarla çıxış etmişdir. “Həqiqət”, “Günəş”, “Yeni həqiqət” qəzetlərində Üzeyir bəy Hacıbəyli ilə bərabər çalışmışdır. “Asari-həqiqət” qəzetinə (1911) redaktorluq etmişdir.

M.Ə.Resulzadə “Fərhad və Şirin” operası haqqında “İqlbal” qəzetində çap etdirdiyi resenziyasında (1914, 20 yanvar) Mirzə Cəlal Yusifzadəni “münəvvər bir alim və vətən məlumata sahib bir şorqşunas” adlandırmışdır.

“Həqiqəti-əfkar”-ın ilk sayının növbəti səhifələrində Seyid Hüseynin “Ehtiyacımız çoxdur” məqaləsi, Əliabbas Müznibin “Mənzumə”-si, Ağəbaba Yusifzadənin “Bəndərcəz faciəsinin təfəsilatı”, Qədir Heydərovun “İrənda itxişəş zühuru”, “Türkiyə - İtaliya müharibəsi”, təqraq xəbərləri, “Hekayə, roman və hər cür oxumaq kitabları”-nın siyahısı və digər yazılar verilmişdir. Axund Yusif Talibzadə qəzetə təbrik məktubu, Məhəmməd Həniyə Zeynalov “İzhari-təşəkkür” göndərmiş, Gəncədən, Ağdamdan, Qarayğindən redaksiyaya informasiyalar ünvanlanmışlar.

Azərbaycan pomantizminin görkəmli nümayəndəsi, şair, mütərcim Abbas Səhhətin “Həqiqəti-əfkar”-da dörd nəzm nümunəsi işıq üzü görüb. Onlardan “Təcəddüd və tərəqqi” (1911, 24 dekabr, № 11) şeiri sonralar müəllifin kitablarına “Tərəqqi və təbiətin qanunu” adlı daxil edilmiş, digər üç əsəri - “Əndişeyi-rindana”, “Rəddiyyə-rindana” və “Cümlə qayğı” adlı şeirləri bu sətirilərin müəllifi tərəfindən ilk dəfə olaraq üzə çıxarılması və çağdaş oxucu auditoriyasına təqdim edilmişdir.

A.Səhhətin şeirlərdən “Əndişeyi-rindana” və “Rəddiyyə-rindana” hər biri dörd misradan ibarət olmaqla şairin ad və tələffüzünün abreviatıyası ilə - “A.S.” (ərəb qrafikası ilə (ع. ص.)) yarmışgüzi imzası, “Cümlə qayğı” isə “A.Səhhət” adı ilə dərc olunmuşdur. İlk iki şeir “Həqiqəti-əfkar” qəzetinin 3-cü və 5-ci saylarında işıq üzü görə də, mövzu etibarilə bir-birinin davamıdır. Şair azadlıq uğrunda Rəndin (Qorxmazın –A.R.) qarşımalarını hər iki nəzm parçasında böyük ustalıqla, qabarıq vermişdir.

Əndişeyi-Rindano

*Qanının hər qətrəsi səngi-cidal dəryasıdır,
Bən səhərdən şamədak bir bəhri pürqovğədayəm.
Qəhri xilqət pəncəsində cırpır ruh, işta bən,
Bəndəym, bən kərə hər gün, bənda istifadəyəm.*

* * *

Rəddiyyə-Rindano

*Əhrimən qəndan yaradılmaz, yaradır “sən” kibi,
Bəndeyi bənlərlə bən də işta bən dəvədayəm.
Əhrimən bənda bağlı bəndələrdir qəhərkər,
Qəhərkərlə cərpışırkən bən nəsil azadəyəm?*

“Rəddiyyə-rindana”-nin son beyti şor qüvvələrlə mübarizənin, cərpışmanın amansız şiddətindən və geniş miqyasından xəbər verir. “Qəhərkərlə cərpışırkən bən nəsil azadəyəm?” - bədii sualı müəllifin oxucusunu azadlıq haqqında dərindən, ciddi düşünməyə hesablanmış ədəbi ifadə tərzidir.

Abbas Səhhətin “Cümlə qayğı” əsəri isə əvvəlki iki şeirdən məzmun, ideya və həcm etibarilə fərqlənir. Bu mənzumə ruhu və üslubu etibarilə şairin “Təcəddüd və tərəqqi” şeirinə daha çox yaxındır.

Cümlə qayğı

*Sakit nə sayaq durum? Mühitim,
Bir səneyi yas və matəm olmuş.
Xəlvət ki, bəzmi-vəsl-i-yara,
Əğyar girib də məhrəm olmuş.
Yatmış, sürüylə çəbən da yatmış,
Qurdlarla köpək də həmdəm olmuş.*

(“Həqiqəti-əfkar” qəz., 1911, 17 dekabr, № 10).

Şübhəsiz ki, A.Səhhətin bu şeirində də pomantizm məxsus rəmzlər zamanın

*Qış zamanı yetişib, soldu çəmənlər,
Düşdü təfərrühi (fərəhli) səfədən gülşən,
Bülbül avarə düşüb gülşəndən,
Tutmaq istər yerini zağı-zağən.*

(1911, №7)

Əlbəttə, şairi qübarlandırıan, kövrək fikirlərə qorq edən fəsil dəyişməsi, qışın gəlişi deyil, gözəllik, səfa mənbəyi olan çəmənin, gülşənin solması, bülbülün gülüşündən ayrı düşməsi, onun yerini qara qarğaların tutmaq həvəsində, arzusunda olmasıdır. Onun “Həqiqəti-əfkar”-ın 10 dekabr tarixli 9-cu sayında Məhəmməd Füzuliyə həsr etdiyi “Təzmin” (Füzuli) adlı, “Ləblərində hökmü-həqq şiddətlə məcədrir sənin” mısrası ilə başlayan mükəmməsi dəməyə əsas verir ki, müəllif klassik ədəbiyyatın, əruzun bütün bəhrlərinin sirlərinə mükəmməl yiyələnməmiş, bu çətin biçimlərdə, janrlarda bədii düşüncələrini azad və sərbəst ifadə etməyi ustalıqla bacarmışdır. Mirzə Cəlal bədii yaradıcılığının sonrakı mərhələlərində də Füzulidən itqiblaslar edərək dəyərli əsərlər yaratmışdır.

“Həqiqəti-əfkar”-ın fəal iştirak edən ədib və mühərrirlərdən biri də görkəmli yazıçı və ədəbi tənqidçi Seyid Hüseyn Kazımoğludur. Qəzetin ilk sayında onun təhsilin, məktəbin ağır durumundan bəhs edən “Ehtiyacımız çoxdur” adlı məqaləsi verilmiş, fəsilərlə 7 nömrədə “Nəticələr” adlı fəleytonu dərc olunmuşdur. İrəhəcmli əsər mövzusunun Birinci Pun müharibəsindən (e.ə.264-241) Karfagenlə Qədim Roma arasında Sicilya uğrunda 23 illik mübarizədən almışdır. Müəllif “Troya” hadisələrinə də istinad edərək müharibə fəlakətlərinin və faciələrinin insan həyatına, sivilizasiyaya gətirdiyi ağır və eyni zamanda ibrətamiz nəticələrə diqqət yönəltmişdir.

Əli Abbas Müznib satira jurnallarından “Molla Nəsrəddin”-in “Dəyənək”, “Qamçı”, “Şallaq”, “Babyi-Əmir”-in “Yumruq”, “Zənbur”-un “Şapalaq” bir-bəndlik satirik dördlüklər ənənəsini “Həqiqəti-əfkar”-a da gətirmişdir. O, sələflərinin yaradıcılıq metoduna uyğun olaraq qəzetin 1911-ci il 5 noyabr tarixli sayında “Yanğın” adlı satirasında yazırdı:

*Əcnəbi ciddiyyət ilə milləti əsadna (xoşbəxtliyinə),
Qüvvəti elmi-fənnilə say edib eylər taləs.
Milləti-İslam isə şəxsi qərəzlə hər zaman,
Məslək icad eyliliyib izhar edər min itxişəs.*

Sabirin “əcnebi”ləri ilə Müznibin “əcnebi”ləri arasında təbii oxşarlıqla yanaşı, sadə bir fərq də mövcuddur; Sabirdə “Əcnəbilər seyrə balonlarla çıxır”sa, Müznibdə “Əcnəbi ciddiyyət ilə milləti əsadına”, xoşbəxtliyinə doğru elmin gücü, qüvvəti ilə səy edir. “Milləti-İslam” isə şəxsi qərəzlə, toriqtə, firqə icad etməklə münəqişələr, itxişəşlər törədir. Bu birbəndlik satirik şeir insanları, “milləti-islam” təhsilə, tərəqqiyə çağırır.

Mirzə Cəlal Yusifzadənin rəhbərliyi ilə “Həqiqəti-əfkar” qəzetinin 1911-ci ildə 11, 1912-ci ildə 8 sayı işıq üzü görmüşdür. 1912-ci il 25 fevral tarixli 8-ci (cəmi 19) sayı qəzetin sonuncu nömrəsidir. Bu mətbuat orqanının nəşrinə qəfil dayandırmasına səbəb Orta Asiyadan gələn nüfuzlu tacik ziyalıların milli qəzet yaratmaq üçün Mirzə Cəlalı təkidlə xahiş ilə Buxaraya dəvət etmələri olub.

Mirzə Cəlal Yusifzadə dövəti məmnunluqla qəbul edir və onun Orta Asiyada tacik milli mətbuatının bünövrəsini qoyması, “Buxarayi-şərif” qəzetinin qurucuna, baş redaktoruna çevrilməsi qürur hissi doğurur.

Mirzə Cəlal Yusifzadə “Buxarayi-Şərif” qəzeti ilə tacik milli mətbuatının əsasını qoydu. “Buxarayi-Şərif”-in ilk sayının işıq üzü gördüyü gün - 11 mart Tacikistan Prezidentinin sərəncamı ilə 1994-cü ildən Tacik Mətbuat Günnü kimi qeyd edilir.

Mirzə Cəlal Yusifzadənin həm Azərbaycan milli mətbuatı tarixində, həm də tacik milli jurnalistikasında göstərdiyi misilsiz xidmətlər unudulmazdır.

*Asif RÜSTƏMLİ,
filologiya elmləri doktoru,
professor*

